

3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – С.-Пб: Питер, 2000. – 512 с.
4. Мудрик А.В. Социализация и воспитание подрастающих поколений. – М.: Знание, 1990. – 170 с.
5. Самооцінка учня / Упоряд.: С.Максименко, Н.Шевченко, О.Главник. – К.: Главник. 2004. – 112 с.
6. Терлецька Л. Психологічний супровід молодшого школяра // Завуч. – №2. – 2002. – С.38 – 48.

УДК 372.3

Н.Д. Дем'яненко

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ У СУЧАСНІЙ ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

У статті розглядається значення та особливості використання різних видів народної іграшки у роботі з дітьми передшкільного віку.

In this article is considered importance and particularities' of the use the different kinds of folk toy in the work with children of the primary school.

Постановка проблеми. Для відродження України, національної свідомості народу, науки й культури велике значення має спадщина українських митців та майстрів. До таких раритетних сьогодні пам'яток народного досвіду, народної культури в педагогіці, фольклорі й етнографії належить українська народна іграшка. Багатий досвід попередніх поколінь втілений у ній передається в мові, піснях, оповіданнях, іграх, моральних законах, за допомогою чого здійснюється виховання підростаючого покоління. Однак, роль народної іграшки втрачає значущість у сучасній освітній системі. Підбираючи іграшки для своїх наймолодших дітей, дорослі (батьки, дідуся та бабусі) обминають народні іграшки, а надають перевагу сучасним, “модним” фігуркам – персонажам зарубіжних та фантастичних мультфільмів. Така іграшка інколи стає навіть шкідливою для дитини, породжує негативізм у поведінці маляти, войовничість, жорстокість, схильність до ігнорування батьківського слова. Зважаючи на те, що народна іграшка, яка має неоціненне значення для виховання і навчання дитини, у сучасній науці та практиці освіти найменших, постає завдання популяризації української народної іграшки. Повернення дорослих до традицій та особливостей її використання, допоможе відродити іграшковий спадок українського народу, привернути молодь до національної скарбниці, відродити традиції шанобливого ставлення до батьків, коректність стосунків, працелюбність, безмежну любов до рідної землі.

Проблема використання народних іграшок у роботі з наймолодшими дітьми в контексті вивчення ігрової діяльності дітей передшкільного віку досліджувалася у психолого-педагогічних працях видатних учених: Л.Венгер, О.Дяченко, Р.Жуковської, Е.Зворигіної, О.Зінченко, С.Карпової, Л.Лісюк, С.Новосьолової та ін.

Видатний етнограф, перший збирач і дослідник української народної іграшки священик М.Грушевський, дослідив іграшку в контексті вивчення дитини у звичаях і віруваннях українського народу. Відоме також одне із сучасних фундаментальних досліджень української народної ляльки у працях етнографа О.Найдена. Л.Герус розглядає українську народну іграшку як явище культури та вид декоративно-прикладного мистецтва, з'ясовує її витоки окреслює засади художньої виразності, визначає вузько локальні та загально етнічні риси.

Однак, проблема народної іграшки її самотності, популярності в освітньому процесі дітей, компетентності педагогів щодо її значення, особливостей та традицій використання різноманітних її видів залишається малодослідженою.

Мета статті – розкрити шляхи популяризації та використання різних видів народної іграшки у роботі з дітьми передшкільного віку.

Іграшка – річ призначена дітям для гри: цяцька, лялька, цяцянка, виграшка, забавка [5: 784]. Іграшка є важливим фактором психічного розвитку дитини, що забезпечує поступове здійснення нею всіх видів діяльності на більш високому рівні. Народна іграшка є специфічним витвором, вона має пізнавальну цінність для дитини, відображає явища реального світу в доступних їй формах. Народна забавка відрізняється естетичністю та втілює оригінальну ідею. Використання її у дитячому садку, сім'ї збагачує й урізноманітнює ігрову діяльність дітей; розширює сферу пізнання світу свого народу; розвиває традиційні для національної господарської побутової культури навички. Виховна цінність іграшки полягає в тому, що вона сприяє формуванню самостійності, творчої діяльності дітей.

Традиційні іграшки давніх народів використовують з метою естетичного, морального, розумового, фізичного виховання. Граючись, дошкільник розвивається, пізнає світ, наслідують і засвоює соціальний досвід. Іграшка є засобом передавання культурного досвіду народу від покоління до покоління. Використання народної іграшки у вихованні сприяє залученню дитини до духовної, естетичної, культури, побутового досвіду народу.

В Україні іграшки виготовляли не тільки з твердих і пластичних матеріалів, а також із лози, соломи, рогози, довгої трави. Для виготовлення саморобних іграшок використовували тканину, папір, картон. Творцями іграшок здавна були підлітки і жінки. Саме їм властиве розуміння дитячих почуттів і зацікавлень. Їхні лагідні руки найкраще здатні відтворити добрий фантастичний світ казки. Українська іграшка не позбавлена художньої виразності, емоційності у відродженні характерів персонажів. Маленькі шедеври великого мистецтва – іграшки перейняті тонким поетичним чуттям, казковістю, фантазією майстрів, а також любов'ю до природи і дітей.

Іграшка, як створений дорослими для розвитку дітей предмет культури має освітнє і виховне значення лише тоді, коли використовується за призначенням. Дитина повинна розуміти іграшку, хотіти з нею творчо діяти, що б забавка, як і гра, була супутником дитинства, людство весь час удосконалює її.

Головним компонентом, “матеріальною основою” (А.Макаренко), “життєвим нервом гри” (Ю.Аркін) є іграшка – річ призначена дітям для гри. Без іграшки гра дітей не можлива. Вона є найсуттєвішим компонентом гри, відіграє важливу освітню, розвивальну, виховну, навіть організаційну ролі.

Цікаві за змістом і формою іграшки позитивно діють на психічний стан дитини, світосприймання, активізують життєвий тонус, що впливає на її здоров'я і фізичний розвиток.

Аналізуючи етнографічні та етнопедагогічні дослідження, нами було виявлено широку різноманітність дитячих іграшок, їх вікові особливості, традиції використання. Для забавляння найменших дітей робили торохкотельця із спеціально оброблених органів тіла тварин (горлянки гуски, сечового міхура кабана), в які насипали горох, чи квасолю, потім висушували – і, іграшка готова.

Для трохи старших дітей дорослі виготовляли возики, на яких їх же возили, а для самих дітей вигадували возочки – для іграшок. Улітку вони возили квіточки, палички, дощечки, а взимку – ганчірочки, торохкотельця, пляшечки, черепочки. На возика складали тряпчяні ляльки, м'ячики з шерсті тварин (корови, коня, кози, вівці), і давали дитині мотузку, за яку вона тягнула возика до себе.

Гарною забавою для дітей після року від народження була іграшка “Ковалі”. Ножем вистругували фігурки ковалів із довгими широко розставленими ногами. Між ногами ковалям прибивали дві дощечки, однакові довжиною, але скласти і прибити їх треба не рівно одну над другою. Як потягти двома руками за кінець однієї і другої дощечки, то один коваль нахилиться назад, а другий нагнеться до нього. Як швидко це робити, то ковалі один одному вклоняються. Граючись іграшкою, діти сміються, жартують, приспівують: “А коваль коваля через ногу валяє”.

Поширеними іграшками малих дітей були дзиги (дзиги-веретена та дзиги-іграшки). Дзиги виготовляли з дерева, і чим дужче її закручували, тим швидше вона крутилася і забавляла дитину.

Діти також гралися хрестиками, виготовленими з товстого очерету, вони були улюбленими забавками. Цей хрест діти носять у руках, коли кудись ідуть, ставлять на горбочку, коли роблять хатку. Старші хлопчики ножиками виробляли дерев'яні хрести, робили млинки, дукачі. Дівчачою забавкою були хрестики з соломи. Дівчатка робили хрест, складаючи рівно колосок до колоска і щільно зв'язують його, а потім прикрашали вінком з колосків або васильків, чи інших сухих, запашних квітів. Хрестики прикрашали ласкавцем, листям, рясом, на листочках приклеювали гарбузове насіння. Такий хрест ставили на Маковія, зберігали за іконами. Він був літньою і зимовою іграшкою дівчат.

Починаючи з другого року життя найулюбленішою іграшкою дівчат була лялька. Часто саморобну хатню фігурку називали “куклою”, що відрізняло її від купленої, магазинної, яка звалася лялькою.

У “кукли” гралися тільки дівчата. Хлопці ворожо дивилися на дівчачі забави, нищили ляльок, глумилися, хоч інколи любили самі ними погратися. Зберігали фігурки ляльок у коробці, опічку. Як свідчать дослідження багатьох етнографів ляльок-хлопчиків не робили, – лише дівчат та молодичь. Рідко виготовляли кукол – бабу і дитину у сповитку. Для виготовлення кукол використовували клаптики тканини, клоччя, ганчір'я, мотузки, конопляну паклю, “коси” та качан з кукурудзи, солону, суху траву, очерет, нитки, липовий луб, кору; обличчя розмальовували сажею, нашивали хрестики тощо. Ляльок також виготовляли з дерева, глини. Починали виготовляти ляльку, виліплюючи кульку з хліба, яку завертали у полотнину, зав'язували як вузлик ниткою. Сформувавши голівку, притискували, щоб вийшло як очіпок у молодичі, чи стрічка у дівки. Як висохне, вив'язували, як молодичю, хусткою. У вузлик-голівку, на місці, де він зв'язаний, і де має бути шия, встромлювали паличку, щоб було за що зачепити одяг. Така лялька не мала рук, лише рукава. Одягаючи корсет, прорізували отвори і протягували рукава. На поясі намотували мотузку і туго прив'язували спідницю, запаску чи плахту, попередницю чи фартух. Дівчата мали до двадцяти ляльок, які носили за собою у хустинці, або у скрині та називали всіх по імені. Граючись, вони розсаджували ляльок на видних місцях. Хлопці цього віку гралися сокирками, ножиками, батогами.

З дошки або картону робили та розмальовували солдата. На місце суглобів вставляли гвинти, щоб руки і ноги рухалися, коли його взяти за чуба. Брала солдата в руки, змушували робити рухи, ніби він марширує. Діти веселились із такої забави.

У 4-тирічному віці діти гралися млинками. Найчастіше їх виготовляли з очерету, дерева. Млинок із давніх-давен – найулюбленіша іграшка дітей. Він гарно виглядає і показує, куди дме вітер.

Хуркало для дітей робили з курячої стегнової кісточки. Посередині прокручували отвір, протягували міцний мотузок, прив'язували до кісточки, зв'язували разом кінці. Надягали петлі на пальці і обертали хуркало, протягуючи мотузок, щоб він то закручувався трохи не до пальців, то розкручувався швидко і повільно. Іграшка крутиться і утворює звуки: хур-хур-хур. Такою іграшкою відволікали малих дітей щоб не плакали, а старші діти уже гралися самі.

Гралися швигалкою. Це була товста палиця, на кінець якої наліплювали кульку з смоли та кидали її хто вище, а хто далі.

Спостерігаючи за працею дорослих, діти й собі в оточуючих предметах відшукували граблі, відра, лопати, молотки, терниці тощо. Найулюбленішою забавкою дітей було ральце. Його інколи спеціально робили, а іноді пристосовували гілку дерева, яка нагадувала конструкцію ральця. Діти бралися за іграшку і “орали” землю.

У зимовий період панські діти ковзалися по льоду на купованих ковзанах, а селянські – на вирубаних із дерева за розміром чобота та підбитих знизу залізячкою. Інколи ковзали і на непідкованих дерев'яних ковзанах. Якщо не було ковзанів, брали тріску чи дощечку, ставали чобітьми на неї, і ковзалися по кризі. Гарною зимовою забавкою були санчата. Але інколи батьки не могли для своїх дітей виготовити санчата, або вони швидко ламалися. У такому випадку використовували громаки – вирубані з льоду та округлені великі крижини. У

середині крижини вирубували ямку, щоб було де сісти, й каталися, поки крижина не розтане. Якщо не було товстої криги то брали ночви, наливали води й кидали у неї з коротшого боку два кінці мотузки. На ранок вода замерзала і громак готовий. З криги також робили пласкі продовгуваті санчата з довгим носом. За нього зачіпали мотузку й спускалися з гори.

Існує багато народних іграшок розрахованих на залучення до гри цілого гурту дітей. Так відбувається соціалізація, набуваються навички спілкування, зберігаються взаємні інтереси; діти знайомляться з правилами змагання, взаємної критики, визнання переваг, чи недоліків. Прикладом такої іграшки є повітряний змій. Виготовляли його так: рамку з чотирьох очеретинок навхрест по діагоналі перетинають двома тоншими очеретинками. Обклеюють папером. За чотири кути прив'язують мотузочки і заводять їх усі разом, зав'язуючи вузлом, і чіпляють хвоста, який має бути важчим, ніж змій. Діти граються всі разом: запускають, радіють, милуються. Ця забавка складна, тому запускали змія старші діти, а прибігали подивитися і повчитися навіть малюки.

Цікавою грою для старших хлопчиків є “Скралі”. Виставляють на відстані один від одного два круглі або трикутні городки. Вистругували з дерева замашні кілки та складали по п'ять штук колом, у хрест у кожному городку. Хто перший виб'є, той б'є ще раз. Хто вибив усі городки – пан-господар у них. Так гра продовжується.

Хлопчики також полюбили гратися у “Стрілки”. Для гри з сирієї лози загинали дугу, за кінці зв'язували мотузкою. Посередині дуги-лозини – ярочок. Підбирали рівні палички на одному кінці з різками, а на другому кінці паличку загострювали, як сірник, або вмайстровували голку, чи шматок дротику. Така паличка (стрілка) повинна бути на четверть довша від дуги. Кінець стрілки з різками ставили на мотузку, а гострим кінцем – на середину дуги. Лівою рукою дитина береться за дугу коло стрілки, а правою за мотузку, теж коло стрілки. Добре натягне мотузку, прицілиться в ціль, і відпускає стрілу, яка попадає у щось і застрягне. Виготовляли декілька стріл. Підраховували кількість попадань. Того, хто найбільше влучав у ціль називався – митець.

Гарною забавкою для дітей були гойдалки, їх ще називали “вихалка”, “кобилиця”. Гойдалку робили парубки на Великодні та зелені свята з вільхового, соснового, березового та осокового дерев. Увечері гойдалка була розвагою дівочтва та парубочтва, а вдень – дітлахів. Гойдалки будували різні. Були такі, що сідали на прикручену міцну дошку та й гойдатися по одному, чи вдвох. Відомі також гойдалки, на яких гойдалися стоячи на ногах.

Для дітей робили гойдалки у дворі, під деревом. Брали мотузку, зачіпали за гілку дерева, у хаті – за сволок, і прив'язували. Щоб не муляло, підкладали дощечку так, щоб сісти всередину, та ногами дістати землі, а руками взятися за мотузку і розгойдуватися.

Багато дитячих народних іграшок свідчать про те, що дорослі піклувалися про навчання і розвиток дитини. В народі казали “яке змалку, таке й до останку”. Дорослі, незважаючи на зайнятість, приділяли увагу своїм дітям. Марко Грушевський пише: “...розумні баби й батьки хоч і годину проведуть з дитиною. Змалку даються основи розвою на ціле життя. Загадують загадки на словах, загадують загадки й на ділі” [1: 168]. Прикладом таких інтелектуальних іграшок були мороки. Їх виготовляли з мишію, з сирого шелюгу чи лозини, паличок (сірників), паска, ремінця, мотузку різної довжини, вистругували з дерев'яних паличок. Мороки були гарними забавками для дітей. Вони розвивали дитячу фантазію, спостережливість, довільність, наполегливість, абстрактне мислення. Софія Русова писала, що уже з 5 – 6-ти років у дітей можна виховувати абстрактну думку, що є важливим у період дошкільного виховання дітей. “Воно має дати найкращий розвиток усім розумовим силам. На речевій науці виявляється увага, хист спостереження зі спостереженням виникає судження, міркування, зміцнюється пам'ять, а що більше збагачується пам'ять, то краще працює ще одна духовна сила – уява” [1: 173].

На сьогоднішній день відомо чимало музичних народних іграшок. Багато їх виготовляли гончарі. Це маленькі коники-свистунці, свистки (свищики). Батьки охоче купували їх дітям. Усередині коник порожній, на спині має дві дірочки для пальців, а трохи нижче хвоста голосничок, як у сопілці. Крізь хвіст, пророблена дірка у живіт коневі. Якщо у

“хвостик” дути, то коник засвистить, а як пальцями перебирати по двох дірочках, то вийде мелодія. Забавляючись, дитина висвистувала, прислухалася до звуків, намагалася виводити мелодії, що сприяло розвитку музичного слуху та здійснення музичного виховання.

Нерідко свистунці фігурують у казках, за їх допомоги викликають тварин помічників. Предки вважали, що свищик має магічний вплив через форму, орнамент, власну символіку. Наприклад, коник приносить благословення сонця і вдачу для дитини, олень – символ життя, за міфами, саме олень на своїх рогах виводить сонце на небо. Рибка – порятунок від біди. Баранець – знак достатку, благополуччя. Пташка – символ мрії, творчості. Якщо з нею гратися, мрії обов’язково здійсняться. Раніше діти носили свистунці на шиї, як обов’язковий амулет. Уважалася, що його звук відганяє від дитини нечисту силу. А пластичність та врівноваженість кольорової гами, що притаманна українській творчості встановлює рівновагу дитини з зовнішнім світом. Пізніше свищик став яскравою дитячою забавкою, за допомогою якої можна виконувати прості мелодії.

Своєрідним дитячим музичним інструментом були пищалки, які виготовляли з мишію, зеленої соломини жита, гілочки верби, очеретини, м’якого листочка дерева. Дудки робили з листка гарбуза (його корінця). Вони гуділи, а якщо дуже дути – голосно пищали, ними можна було вивести мелодію для танців чи до співів. Тоненько грала дудка виготовлена з кори лози чи шелюги. Робили сопілки з дерева. Вони були забавками не тільки дітей, а й дорослих. Наслідуючи гру дорослих на цимбалах, діти майстрували їх і собі. Нарізали очеретяних дудочок, відповідно до справжніх цимбал скріплювали їх, і по них били паличками. Очеретинки бречать – грають. Скрипку та смичок робили також з очеретяних дудок. Граючи на такій скрипці, діти приспівували пісеньки з казок. Спостерігаючи, як дорослі грають на балалайці, діти також майстрували її. Брала гребінець для прядива і по ньому бренькотіли пальцями, перебираючи зубки. Відомий ще один спосіб виготовлення балалайки. Підшукували дерев’яну дощечку та прилаштовували із ниток три струни. Гарною дитячою забавкою була дзискавка. Робили її дуже легко: брали гребінець для розчісування волосся, прикладали тоненький папірець і легенько дмухали – дз, дз, дз. Дітям це дуже подобається, під “дзизкання” вони танцюють і співають.

Таким чином, незважаючи на те, що народна іграшка річ старовинна, сьогодні вона є гарною забавкою дітей. Вона несе в собі велику естетичну, культурну, емоційну, етнічну, моральну силу впливу на розвиток, виховання і навчання дитини. Забезпечує виховання любові до праці, інтересу до оточуючих, простих, звичайних речей, з яких можна зробити багато цікавого. Народні забавки відрізняються простотою виконання, доступністю для виготовлення їх дітьми, не потребують великих матеріальних затрат для придбання сировини на їх виготовлення. Та водночас, дитина сприймає народну іграшку як витвір мистецтва, що сприяє її духовному збагаченню. Вона дає дитині те, чого не може дати сучасна іграшка.

Висновок. Таким чином, вирішення проблеми популяризації народної іграшки в освіті дітей вбачаємо у реалізації завдання відродження її національної самобутності, культурної цінності, етнічної гордості, як здобутку українського народу в сфері виховання підростаючого покоління. Привернення уваги молоді до української народної іграшки та її використання у вихованні дітей забезпечить активна підтримка даної проблеми науковцями та практиками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський Марко. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.
2. Жуковская Р.И. Игра и ее педагогическое значение. – М., 1975.
3. Игра дошкольника / Л.А.Абрамян, Т.В.Антонова, Л.В.Артемова и др.; Под ред. С.Л. Новоселовой. – М.: Просвещение, 1989. – 285 с.
4. Найден О.С. Українська народна лялька. – К.: ВД “Стилос”, 2007. – 240 с.
5. Новий тлумачний словник української мови. – Т. 3. – К.: ВД “Аконті”, 2006.